

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ЛЕЩЕНКО Альона Михайлівна

УДК 246.13.001.11(02)=161.2

**ЕКСПЛІКАЦІЯ ХРИСТІЯНСЬКОГО САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА:
КОЕВОЛЮЦІЙНО-РЕЗОНАНСНИЙ КОНТЕКСТ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі культурології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор
БОГАЧЕВСЬКА Ірина Вікторівна,
Національний транспортний університет,
завідувач кафедри філософії та педагогіки

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
БОДАК Валентина Анатоліївна,
Дрогобицький державний університет,
професор кафедри філософії

доктор філософських наук, доцент
КОНДРАТЬЄВА Ірина Владиславівна,
Київський національний університет імені
Тараса Шевченка,
доцент кафедри релігієзнавства

доктор філософських наук, професор
ШУГАЄВА Людмила Михайлівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри філософії

Захист відбудеться «28» грудня 2016 р. об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул.Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотечі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «28» листопада 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Релігія й мистецтво є найскладнішими формами людської свідомості, взаємодія яких у ході історичного процесу формує складні багатовимірні системні зв'язки: соціальні, когнітивні, духовні, особистісні тощо. Сакральне мистецтво протягом тисячоліть використовується як безапеляційний засіб системного та цілеспрямованого впливу на внутрішній світ людини, її емоції та почуття, рефлексії її духу, становлення, формування та функціонування релігійної свідомості, забезпечуючи специфічні психоемоційні стани, які є підґрунтям формування глибшої релігійності. Взаємини релігії та мистецтва є важливою теоретико-пізнавальною проблемою, актуальною для сучасної гуманітаристики, яка дискутується у різних аспектах, зокрема щодо джерел походження, ролі та значення у суспільстві, характеру й специфіки еволюції, динаміки взаємозв'язків тощо.

Дослідження сутності та механізмів впливу сакрального мистецтва на людину актуалізують глобальні суспільні трансформації початку ХХІ ст., що змінюють ціннісні структури світогляду людини. Складність дослідження релігійного мистецтва як засобу впливу на свідомість людини зумовлюється недостатньою вивченістю феномену людської свідомості й специфікою механізмів її формування. Важливість цієї проблеми детермінує специфіка психологічних механізмів сприйняття людиною релігійної інформації, складність структури релігійної свідомості віруючого, в якій особливе значення мають релігійні почуття. Вплив релігійних факторів на розвиток і саморозвиток людини підтверджує відома психологічна теорія особистості (О. Леонтьєв), а також принципи системного підходу до формування особистості (П. Анохін, Б. Ломов, А. Маслоу, А. Бодальов, К. Судаков).

Незважаючи на існування великого масиву наукових розвідок щодо проблем взаємодії християнської релігії та сакрального мистецтва, залишається чимало відкритих питань, що вимагають системного філософсько-релігієзнавчого аналізу. Зокрема, відсутнє цілісне уявлення про сутність об'єктивних закономірностей і механізмів, які детермінують ефективність впливу творів християнського сакрального мистецтва на людину протягом тисячоліть. Не визначені причини певної інформаційної вибіркості сприйняття віруючими творів християнського сакрального мистецтва. Не розкрито закономірностей й фактори, що стимулюють людину самотійно, без примусу ззовні, звертатися до християнської релігії саме через чуттєво-емоційну рефлексію й раціонально усвідомлене сприйняття творів сакрального християнського мистецтва, приймати їх символічний сенс та будувати подальше життя відповідно до канонів християнської моралі. Аналіз цих процесів з урахуванням новітніх надбань сучасної науки має соціальне значення, оскільки їх розуміння необхідне для забезпечення свідомого вибору людиною традиційних моральних парадигм поведінки у

поліконфесійному релігійному середовищі. Отже, на часі філософсько-релігієзнавче дослідження аксіологічного значення сакрального мистецтва.

Сучасна епістемологія та методологія науки надає філософському релігієзнавству нові парадигмальні принципи та методологічний інструментарій для осягнення процесів еволюції релігійного комплексу та сакрального мистецтва як його складової. Теорії самоорганізації складних систем, зокрема синергетика, сприяють розгляду соціальних явищ у діалектиці їх саморозвитку, самореалізації та самоактуалізації внутрішніх резервів, гармонійного співрозвитку й урівноваженого співіснування зі спорідненими системами. Вказані закономірності детермінують картину світу людини, яка звертається до творів сакрального мистецтва, що відтворює художні сакральні образи й репрезентує гіпертексти символічних сенсів. Елементи синергетичної системи «твори християнського сакрального мистецтва – людина» характеризуються процесами саморозвитку, самореалізації та комунікації за принципом суб'єкт-об'єктних відношень.

У вітчизняному релігієзнавстві немає комплексних аналітичних досліджень сакрального мистецтва як засобу впливу на духовний світ людини, які б враховували коеволюційно-резонансну природу процесів у системі «Християнство – Людина». За відсутності в українській філософії та релігієзнавстві системного вивчення впливу творів сакрального мистецтва на людину, актуальним є дослідження коеволюційно-резонансної природи християнського сакрального мистецтва. Вибір такого теоретично-практичного ракурсу розгляду дисертаційної проблематики зумовлюють і інші фактори: складність, значущість та багатофункціональність сакрального мистецтва як соціокультурного феномена, засоби художньої виразності якого базуються на принципах класичного мистецтва та напряду пов'язані з семантикою християнських символів; універсальна природа функціонування психофізичних механізмів сприйняття зовнішньої інформації кожною людиною; спільні закономірності, що визначають залежність поведінки людини від сукупності її мотивів, очікувань та емоційних переживань.

Все це визначає доцільність запропонованого філософсько-релігієзнавчого дослідження феномену християнського сакрального мистецтва як одного з домінантних факторів забезпечення повноцінного духовного життя віруючої людини через системний аналіз експлікації християнського сакрального мистецтва в коеволюційно-резонансному парадигмальному контексті сучасної філософської методології.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено у межах науково-дослідної роботи кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за напрямом

«Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол №5 від 29 січня 2009 року).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні коеволюційно-резонансної природи функціональності християнського сакрального мистецтва, визначенні її загальних механізмів та конкретних виявів у різних видах релігійного мистецтва.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних **дослідницьких завдань**:

- з'ясувати стан розробки проблеми взаємозв'язку сакрального мистецтва та християнського віровчення у богословській і науковій літературі;
- визначити специфіку сакрального християнського мистецтва як соціокультурного феномену та його коеволюційну природу;
- дати філософсько-релігієзнавчу дефініцію категорії «коеволюція» та дослідити її принципи у контексті функціонування системи «сакральне християнське мистецтво – людина»;
- виявити сутність і роль християнського художнього символу в забезпеченні коеволюційного ефекту в процесі сприйняття віруючими творів християнського сакрального мистецтва;
- проаналізувати сутність, механізми та принципи екстраполяції християнських сакральних сенсів у системі «твір християнського сакрального мистецтва – людина» як фактор функціональності культового мистецтва;
- розкрити сутність, специфіку та значення релігійного резонансу в контексті функціонального впливу на людину творів християнського сакрального мистецтва як джерела трансформації моделей її поведінки згідно християнського віровчення;
- довести аксіологічний сенс релігійного резонансу як наслідку функціонального впливу на віруючих християнського мистецтва;
- обґрунтувати коеволюційно-резонансну природу функціональності основних видів християнського сакрального мистецтва та їх синтезу в православній Літургії та католицькій Месі.

Об'єкт дослідження – християнське сакральне мистецтво.

Предмет дослідження – коеволюційно-резонансна природа функціональності сакрального мистецтва у християнстві.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Специфіка дослідження проблеми коеволюційно-резонансної природи функціональності християнського сакрального мистецтва обумовила звернення до трансдисциплінарного підходу, який дозволяє сформулювати нове бачення християнського сакрального мистецтва як предмету філософсько-релігієзнавчого дослідження в контексті новітніх парадигмальних принципів методології наукового знання, зокрема закономірності його розвитку як коеволюційно-резонансного процесу за принципами комплексності, всебічності, системності та цілісності аналізу. Автор опиралася на загальнонаукові принципи об'єктивності, науковості, діалектичних протиріч,

що мають бути розв'язаними, а також на базові методологічні принципи академічного релігієзнавства.

Принцип системності передбачав аналіз об'єкту й предмету дослідження від окремих елементів до цілого, що зумовлюється присутністю людини у системі природних та соціальних причинно-наслідкових зв'язків, зокрема в християнському дискурсі. Обґрунтування коеволюційно-резонансної природи функціональності християнського сакрального мистецтва здійснювалося з позиції цілісного впливу його символічних артефактів на віруючу людину.

Базовий методологічний принцип детермінізму дозволив з'ясувати закономірності психологічного реагування віруючих на символічний сенс художніх образів творів сакрального мистецтва. Генетичний принцип допоміг врахувати динаміку удосконалення психічних станів і властивостей віруючої людини. Бралися до уваги принципи взаємозв'язку психіки й діяльності та соціальної зумовленості психічних станів віруючої людини. Принцип резонансу дозволив враховувати специфіку механізмів психологічної рецепції віруючими семантичних кодів християнського сакрального мистецтва. Принцип верифікації спрямовував на перспективу, відповідно до якої, теорія, вірність котрої буде доведена, у майбутньому може бути спростована. Принцип цілепокладання зумовив вибір комплексу засобів, способів, методів і конкретних дій пошуковця відповідно до головної мети наукового дослідження. Принципи позаконфесійності та толерантності дозволяли уникати конфесійної заангажованості й забезпечувати науковий діалог між релігійним та науковим розумінням сутності досліджуваних релігійних явищ.

Методологічну основу філософсько-релігієзнавчого аналізу сутності християнського сакрального мистецтва у коеволюційно-резонансному контексті склали базові філософські категорії («буття», «діалектика», «суще-існуюче») та філософські ідеї екзистенціалізму («буття у світі», «самість»), а також філософські уявлення про людину як мікрокосмос.

Дослідження базується на методологічних напрацюваннях сучасних вітчизняних українських філософів та релігієзнавців (І. Богачевська, В. Бодак, В. Бондаренко, П. Герчанівська, А. Колодний, Н. Кравченко, М. Мельничук, І. Остащук, П. Саух); ідей представників філософії всеєдності (С. Булгаков, В. Соловійов, П. Флоренський); культурологічних концепціях (С. Аверінцев, В. Бичков, Х. Бельтінг, Т. Буркхардт, В. Головей, Ю. Лотман, І. Федь); психологічній теорії особистості (Б. Ананьєв, Л. Божович, Д. Зіглер, Р. Кеттел, О. Леонт'єв, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Л. Хьелл, К. Уїлбер); теорії естетичної діяльності як індивідуальної діяльності (В. Біблер, Ю. Борєв, А. Гуревич, М. Каган, О. Лосєв); ідей авторів структурно-синергетичної концепції (Ю. Кувшинов, М. Моїсеєв); наукових положеннях щодо резонансних явищ (Дж. Атвуд, Б. Брандшафт, Х. Кохут, С. Петрушін, Р. Столору, Б. Хеллінгер). Теоретична основа дисертаційного дослідження базувалась на положеннях та

позиціях сучасної психології (Л. Аболін, П. Анохін, О. Леонт'єв, Ю. Макселон, В. Павлюк), педагогіки (І. Волкова Г. Звенігородська, І. Зязюн, О. Отич, С. Сандалова,) щодо значення мистецтва у процесі формування особистості, узагальненнях мистецтвознавства, наукових висновках синергетики, теорії резонансних явищ.

Визначення теоретико-методологічних засад дослідження пов'язувалось з обґрунтуванням доцільності й ефективності конкретних методологічно виправданих підходів, значення яких розкривається у реалізації двох принципів аспектів: а) забезпечення підґрунтя для досконалого й всебічного аналізу об'єкту та предмету дослідження; б) прогнозування їх подальшого розвитку та специфіки функціонування.

Такими методологічно виправданими підходами виявилися:

- системно-цілісний, що сприяв розкриттю специфіки різноманіття зв'язків, що об'єктивно виникають між структурними елементами системи «автор твору мистецтва – твір мистецтва – людина-реципієнт – твір мистецтва», та дозволив простежити специфіку підсистемних причинно-наслідкових зв'язків;

- синергетичний, що визначається на рівні концепції нерівноважної динаміки та розглядається у теорії самоорганізації нелінійних динамічних середовищ і дозволяє враховувати й поєднати фактори різного значення та порядку, зокрема ефекти централізації й децентралізації, розглядати системність і динаміку процесу сприйняття людиною твору мистецтва, врахувати фактори розвитку, саморозвитку, співрозвитку та змін, що відбуваються у процесі сприйняття людиною символічної семантики художніх образів;

- аксіологічний, що сприяв здійсненню всебічного діалектичного аналізу фундаментальних ціннісно-світоглядних орієнтацій віруючої особистості у процесі сприйняття творів християнського сакрального мистецтва;

- трансдисциплінарний, зумовлений природною складністю об'єкту та предмету дослідження, об'єктивними процесами інтегративного характеру, який створював можливість виходу за усталені методологічні межі релігієзнавства й проведення дослідження на базі методологічних надбань різних галузей науки;

- структуралістський, що уможливив врахування інваріантної сукупності відношень динамічних систем, що перебувають у полі уваги як наукового, так і позанаукового знання, зокрема релігійного, сприяв дослідженню специфіки резонансно-приспосувальних механізмів християнського сакрального мистецтва, функціонування яких у системі «християнське мистецтво - людина» забезпечують стабільний коеволюційний ефект на основі рефлексивного уподобання резонансно-привабливих (консонантних) ознак художнього образу творів християнського сакрального мистецтва;

- акмеологічний, що передбачає необхідність забезпечення у соціальному середовищі умов, які сприяють самовдосконаленню віруючого, розкриттю його особистісного потенціалу;
- екзистенційний, що передбачає ставлення до окремого віруючого як до унікальної особистості;
- культурологічний, що в багатоаспектних інтерпретаціях відкриває перспективу вироблення методів і прийомів визначення специфіки християнського сакрального мистецтва у сукупності факторів його походження, значення, механізмів впливу на людину, динаміки ретроспективних змін, контекстному зв'язку з релігією тощо. У дослідженні культурологічний підхід реалізовано на основі концепції культури П. Флоренського, згідно якої явище «культура» має суто релігійну основу та базується на культі як концентрації безпосередньої релігійності.

Методика дисертаційного дослідження поєднала як загальнонаукові, зокрема теоретичні методи (науковий аналіз сутності основних категорій дослідження; аналіз доробку споріднених сфер наукового знання; синтез, індукція, дедукція; моделювання, екстраполяція, аналогія, класифікація, формалізація, абстрагування, узагальнення, аналогія тощо), так і спеціалізовані методи (метод історизму, що дозволяв розглядати взаємодію сакрального мистецтва та християнської релігії в історичній ретроспективі та за інструмент пізнання брати логіку історії; методи актуалізму, каузального аналізу, інтегральний, порівняльний, герменевтичний, феноменологічний, психологічний за домінуючого значення структурно-функціонального методу), що спрямовувались на обґрунтування механізмів впливу на людину творів християнського сакрального мистецтва у контексті коеволюційно-резонансної природи його функціональності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному релігієзнавчо-філософському дослідженні коеволюційно-резонансної природи функціональності християнського сакрального мистецтва, визначенні її загальних механізмів та конкретних виявів у різних видах релігійного мистецтва.

Здійснене дослідження дало можливість обґрунтувати низку положень, що вирізняються науковою новизною і виносяться на захист:

Уперше:

- зроблений системний ретроспективний аналіз проблеми взаємозв'язку християнського віровчення та сакрального мистецтва в контексті динаміки визнання Церквою його функціональності;
- визначена специфіка сакрального християнського мистецтва як соціокультурного феномену коеволюційно-резонансної природи, яка проявляється в забезпеченні ефекту рефлексивного уподобання віруючим привабливих (консонантних) ознак сакрального сенсу художнього образу з наступним пристосуванням власної поведінки до нормативних моделей християнського способу життя, що транслюється за допомогою сакральної художньої образності;

- розкрито дві групи коеволюційних принципів – міжсистемні принципи (принцип рецептивного балансу; домінуючого сенсу; ресурсної акумуляції; інформаційного накопичення; системно-релігійної екстраполяції; культової дії; релігійної індукції; релігійної єдності; теургічного поля) та принципи прямої дії (актуалізації релігійного образу; подвійної перспективи; парадоксального контрасту; емоційної релігійної розрядки), що відображують закономірності й механізми взаємоприспосовування елементів у психосоціокультурній системі «автор твору християнського сакрального мистецтва – твір християнського сакрального мистецтва – людина-реципієнт – твір християнського сакрального мистецтва»;
- проаналізована сутність християнського художнього символу, під яким розуміється складний сакральний образ подвійного значення, який оприявлюється через художній образ. Доведено, що у концентрованому, закодованому й упорядкованому вигляді він містить енергетично насичену резонансно-консонантну інформацію про два взаємопов'язаних і протилежних за походженням сенси – сакрально-ірраціональний, тобто трансвіртуальний, Божественний, та людський, що у свою чергу, забезпечує коеволюційний процес;
- визначені сутність, механізми та принципи екстраполяції християнських сакральних сенсів у системі «твір сакрального християнського мистецтва – людина», яка постає фактором функціональності культового мистецтва; обґрунтовано сутність і значення художнього сакрального образу в процесі формування християнського світогляду;
- з'ясована сутність, специфіка та значення релігійного резонансу в контексті функціонального впливу на людину сакрального мистецтва у процесі пристосування її поведінки до нормативних моделей християнської релігії; головною функцією релігійного резонансу визначається резонансно-релігійне цілепокладання, що зумовлюється специфікою суб'єкт-об'єктного зв'язку між віруючим і сакральним образом, домінантною ознакою якого постає влада над людиною конкретного священного концепту; доведене пріоритетне функціональне значення релігійного резонансу в формуванні власного інтросуб'єктивного сакрального поля віруючої людини, яке є складовою загального екстеросуб'єктивного поля релігійної громади з потенціалом його перетворення в єдине теургічне поле трансцендентального значення християнської релігії в цілому;
- доведений аксіологічний сенс релігійного резонансу як вияву функціонального впливу на віруючих християнського мистецтва, який полягає у безпосередньому визнанні за релігійним резонансом статусу абсолютної релігійної цінності;
- обґрунтована коеволюційно-резонансна природа функціональності основних видів християнського сакрального мистецтва та їх синтезу; доведено, що православна Літургія та католицька Меса є масштабними релігійно-театральними мистецькими творами, функціонально спрямованими на відтворення символічного суб'єктивно-об'єктивного релігійного

трансцендентного простору та безпосереднє введення людини у єдине теургічне поле трансцендентального значення з метою відтворення релігійного резонансу як переживання злиття зі Святим Духом, яке стає підґрунтям стабільності релігійної віри.

- *Уточнено* значення категорії «кoeволюція» у системі «сакральне християнське мистецтво – людина».

- *Набуло подальшого розвитку* філософсько-релігієзнавче осмислення ролі та функцій кожного з видів християнського сакрального мистецтва в коeволюційно-резонансному контексті.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає у розширенні методологічної бази вітчизняного релігієзнавства за рахунок запропонованої авторської методології дослідження християнського сакрального мистецтва в цілому та його окремих видів у коeволюційно-резонансному контексті, яка може використовуватися в подальших дослідженнях сакрального мистецтва інших релігій.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути врахованими держслужбовцями під час вироблення виваженої політики щодо стабілізації міжконфесійних та державно-церковних відносин, визначення духовно-світоглядних пріоритетів сучасної України, діячами християнських конфесій під час вироблення соціальної політики Церков та розробки концепцій міжконфесійного діалогу. Положення та висновки дисертації можуть використовуватися у нормативних вузівських курсах із філософії, культурології та психології, а також спецкурсах із релігієзнавства, психології релігії, філософії релігії, психології особистості, етики, естетики та мистецтвознавства.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є оригінальною роботою, висновки і положення наукової новизни автор одержала самостійно. Кандидатську дисертацію на тему «Релігійна віра як форма світовідчуття» захищено 23 вересня 2010 р. у спеціалізованій вченій раді Житомирського державного університету імені Івана Франка. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження висвітлювалися у доповідях і виступах на наукових та науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних*: «Розвиток наукових досліджень 2009» (Полтава); «Современные проблемы и перспективы общественных наук: педагогика, психология, социология, политология, и философия» (Донецк); «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (Переяслав-Хмельницький); «Сучасні проблеми світового співтовариства та роль суспільних наук у забезпеченні його розвитку» (Одеса); «Обмен результатами исследований в рамках международного сближения ученых» (Монреаль, Канада); «Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати» (Братислава, Словаччина); «Дні науки філософського факультету – 2016» (Київ); «Современные проблемы науки и

образования – 2016», «Actual Problem of Science and Education (APSE – 2016)» (Будапешт, Венгрия); *всеукраїнських*: «Актуальні проблеми сучасної науки (Київ)»; «Україна наукова» (Київ); «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя» (Запоріжжя); «Філософські проблеми сучасності» (Херсон) та інші.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 53 одноосібних праці, із них 2 монографії, 17 статей вміщено у наукових фахових виданнях України, 6 – у наукових міжнародних наукових виданнях, 28 – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структуру та обсяг дисертації зумовлено специфікою об'єкту й предмету і логікою дослідження, що відповідає поставленій меті та головним завданням дослідження. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Кожен розділ роботи має підрозділи та висновки. Загальний обсяг дисертації – 472 сторінки, з них 419 сторінок основного тексту. Список використаної літератури містить 516 джерел і становить 53 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, розкрито наукову новизну дослідження, його теоретичне та практичне значення, подано інформацію про апробацію результатів дослідження та структуру дисертації.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження християнського сакрального мистецтва»** проаналізовано особливості богословського осягнення сутності християнського сакрального мистецтва та визначено головні концептуальні інтерпретації сутності християнського сакрального мистецтва у контексті сучасної гуманітаристики.

У **підрозділі 1.1 «Особливості богословського осягнення сутності християнського сакрального мистецтва»** визначено, що богословська рефлексія мистецтва, формування нового, суто християнського, розуміння його ролі починається одночасно із формуванням християнської догматики. Отці Церкви (Філон Александрійський, Кіпріан Карфагенський, Тертуліан) визначили духовну орієнтацію християнського мистецтва, а його завданням визнавалося створення умов для глибокого пізнання Бога та християнських істин. Основою для використання мистецтва у релігійних потребах в християнстві стали мистецькі категорії «краса», «прекрасне», «гармонія» тощо. Образно-символічне мислення Святого Письма, метафоризм та алегоричність, притаманні творам патристики, активно втілювалися у релігійне життя мистецькими засобами.

Проаналізовано розроблені в добу патристики символічно-знакові механізми отримання емоційно-естетичного «відгуку» віруючого на твори сакрального мистецтва.

Наголошується, що завданням сакрального мистецтва стало створення атмосфери піднесеності, спокою й умиротвореності, що сприяє трансляції сенсу християнського віровчення у свідомість віруючого. Ці завдання актуальні й сьогодні. Сучасне як католицизм, так і православ'я активно використовують усі види та жанри мистецтва і ставлять перед ним все те ж святоотецьке завдання: впровадження християнства у широкі маси через актуалізацію відчуттів внутрішньої «насолоди», «задоволення» тощо, а поняття краси не втрачає своєї актуальності у християнському богослов'ї, яке активно напрацьовує механізми використання мистецьких досягнень. Зокрема, це ідеї П. Флоренського, який вважав, що центральне місце в культурі займає мистецтво як найдосконаліший вид людської діяльності. Через нього людина може пізнавати світ горний, особливо, якщо мистецтво точно передає семантику символів. Воно є прикладом більш «творчого мистецтва» – феургії. Для В. Соловйова основним індикатором всеєдності є краса, яка має бути досконалою, але бути не просто ідеєю від матерії, а, навпаки, справді перебувати в матерії. Г. Федотов вбачає в мистецтві суто божественний характер художнього натхнення, а П. Сувчинський намагається знайти відповідь на питання щодо сутності християнського мистецтва, яке має бути мистецтвом Одкровення. Подальше бачення ролі мистецтва, його призначення, вплив окремих жанрів на віруючого розвивають А. Грюн К. Уер, Д. Харт, Г. У. фон Бальтазар, П. Фідс, Р. Княжевич, М. Ремері, Х. Яннарас, І. Зізіулас, П. Неллас та інші.

У підрозділі 1.2 «Християнське сакральне мистецтво в інтерпретації сучасної гуманітаристики» розкрито специфіку наукової рецепції феномену християнського мистецтва.

Враховуючи складність та багатofункціональність сакрального мистецтва як соціокультурного феномена, а також єдину природу психофізичних механізмів віруючих і невіруючих, автор спиралася на наукові закономірності, що пояснюють специфіку мистецтва та його сприйняття людиною, викладені у теорії самоорганізації складних систем, – синергетиці (Г. Хакен, І. Прігожин, С. Вайнберг, П. Глесендорф, Р. Грехем, К. Джорж, Дж. Кагліоті, С. Курдюмов, Л. Лугіато тощо).

На основі принципів синергетики доведено, що сакральне мистецтво має ознаки системності. Органічний взаємозв'язок його основних складових – «автор твору мистецтва», «твір мистецтва», «людина-реципієнт» – забезпечується у процесі саморозвитку та самоорганізації мистецького процесу. Для сакрального мистецтва це система: «автор твору сакрального мистецтва – твір мистецтва – людина-реципієнт – твір сакрального мистецтва». Визначено, що «сакральність» як атрибут має соціально-психологічне походження й матеріалізується у різних за сенсом та ірраціональних за змістом символах. Ці символи відображують релігійну сутність християнства.

Розглянуто теоретичні положення сучасної психології, зокрема це дослідження психічних процесів сприйняття, переживання тощо Б. Ананьєва,

П. Анохіна, Н. Бернштейна, В. Бехтерева, Л. Божовича, Л. Виготського, О. Запорожець, В. Кузіна, О. Леонтьєва, А. Маслоу, Я. Пономарьова, С. Рубінштейна, В. Сімонова та інших.

Проаналізовано продуктивні в контексті дисертаційної проблематики ідеї педагогіки щодо значення мистецтва у формуванні особистості, які розробляли С. Гончаренко, І. Зязюн, Б. Неменський, Н. Ничкало, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалка, Г. Шевченко.

Завдяки аналізу різних видів резонансу: нейробіологічного (А. В. Бурова), педагогічного (Г. Звенігородська, С. Сандалова, І. Волкова), політичного (А. Андрєєв), комунікативного (В. Хмільов, В. Кондрасюк), – та вивченню закономірностей резонансного зв'язку, який використовується у практиці сучасної психотерапевтичної роботи (Б. Хеллінгер, Р. Столору, Б. Брандшафт, Дж. Атвуд, Х. Кохут, С. Петрушін), доведена можливість резонансу впливати на процес сприйняття віруючими християнського сакрального мистецтва та, відповідно, здатність останнього впливати на емоції і переживання людини. Звернення до теорії полімодельного (поліструктурного) резонансу (М. Дрюк), як методологічного інструменту, та врахування принципу єдності явищ соціального і природного походження, зокрема й суто духовних, уможливило виявлення функціонального значення релігійного резонансу в загальнолюдському значенні як фактору коеволуційного значення. Визнається наявність в універсумі різних полів та просторів, починаючи з рівня мікросвіту до макросвіту та Всесвіту, включаючи священні та міфологічні.

Наголошено, що сутність сакрального мистецтва у коеволуційно-резонансному контексті можна адекватно описати лише спираючись на основні ідеї психологічної теорії особистості та принципів системного підходу.

Проаналізовано принципи сучасного мистецтвознавства, викладені у дослідженнях С. Аверінцева, В. Асмуса, В. Бичкова, Л. Виготського, М. Ліфшица, О. Лосєва, Ю. Лотмана, Н. Яновського та ін., в яких визначені специфіка та закономірності мистецтва та процес сприйняття його творів людиною, а також розвідки закономірностей розвитку сакрального мистецтва й окремих його видів. Це уможливило визначення головної функції сакрального мистецтва: формування та закріплення у людини психологічної установки на реальність надприродних сил, яке забезпечується складними механізмами екстраполяції.

У *підрозділі 1.3 «Філософсько-релігієзнавче дослідження християнського сакрального мистецтва у коеволуційно-резонансному контексті»* визначено основні методологічні принципи дослідження християнського сакрального мистецтва у коеволуційно-резонансному контексті, в основу якого покладено трансдисциплінарний підхід, обґрунтована авторська методологія й описані конкретні методи його здійснення.

Наголошується, що теоретико-методологічні засади дослідження розроблялись, виходячи з того, що мистецтво є складовою культури, а його основою є художній образ як знаково-семіотична система, завдяки якій християнство транслює у суспільство універсальні норми й ідеали.

Акцентується евристична цінність для дослідження християнського мистецтва таких принципів: детермінізму, генетичного, взаємозв'язку психіки та діяльності, соціальної зумовленості психічних станів людини.

Обґрунтувати умови для створення певної теоретичної моделі щодо можливостей сакрального мистецтва дозволяв метод моделювання. Інтегральний підхід передбачав необхідність врахування в єдності та нерозривності усіх напрацьованих висновків, наукових фактів із тим, щоб зрозуміти сутність феномену християнського сакрального мистецтва в його закономірностях, механізмах функціонування, тенденціях руху й саморуху, розвитку та саморозвитку.

Сформульовані основні положення авторської концепції християнського сакрального мистецтва у коеволюційно-резонансному контексті, які доводяться в наступних розділах дисертації:

- коеволюційні процеси у системі «твір християнського сакрального мистецтва – людина» базуються на психологічних механізмах «підлаштування» емоцій та почуттів людини на основі рефлексивного уподобання резонансно-привабливих (консонантних) ознак художнього образу творів християнського сакрального мистецтва;

- коеволюційні процеси у системі «твір християнського сакрального мистецтва – людина» можуть мати позитивний результат у ширшому значенні – для запобігання неупорядкованої поведінки людини й зменшення руйнівних процесів суспільного, природного середовища (біосферного й ноосферного), а при забезпеченні певних умов, можна чекати відродження специфічного єдиного теургічного поля, яке канонічно визначено та спрямовано, за П. Флоренським, на органічну взаємодію дольного та горного;

- дієвість процесу екстраполяції релігійних сенсів творів сакрального мистецтва в процесі сприйняття людиною символічного художнього образу творів християнського сакрального мистецтва зумовлена його специфікою для свідомості віруючого, зокрема харизматичністю та чудотворністю;

- християнському мистецтву притаманні специфічні психологічні та резонансні механізми, які у процесі сприйняття людиною релігійного сенсу його сакральних творів впливають на неї дистанційно та на основі привабливості, поза безпосереднім усвідомленням, створюючи умови емоційно-почуттєвої гармонізації особистості.

У другому розділі «Коеволюційна сутність християнського сакрального мистецтва» визначено, що кожна зі складових психо-соціокультурної системи «автор твору християнського сакрального мистецтва – твір християнського сакрального мистецтва – людина-реципієнт – твір християнського сакрального мистецтва» перебуває у процесі

постійного саморозвитку та самоорганізації. Елементи системи з необхідністю взаємоприспосовуються з метою стабільного і продуктивного співіснування. Це пристосування шляхом актуалізації прихованих ресурсів з одночасною коеволюційною зміною кожної складової у процесі об'єктивної органічної взаємодії.

У підрозділі 2.1 «Християнське сакральне мистецтво як соціокультурний феномен коеволюційного розвитку» доведено, що «коеволюція» – це феномен, який виникає у процесі функціонування двох чи більше рядопокладених систем різнорівневого взаємозв'язку, які розвиваються й функціонують за принципами самоорганізації та, завдяки зверненню до внутрішньосистемних ресурсів, перетворюють саморозвиток кожної на співрозвиток. Внаслідок цього досягається баланс і стабільне взаємне існування на основі мінімізації біфуркаційних процесів.

Аналіз специфіки структурних елементів, системи психосоціокультурного походження «автор твору християнського сакрального мистецтва – твір християнського сакрального мистецтва – людина-реципієнт – твір християнського сакрального мистецтва», що функціонує протягом історії християнства, та характеру зв'язків між її складовими, дозволив визначити ряд закономірностей об'єктивно-суб'єктивного характеру, сутність яких відображається у загальних (міжсистемні принципи, що характеризують коеволюційні процеси в межах будь-якого виду систем принципів) і конкретних внутрішньосистемних принципах (принципи прямої дії, що розкривають специфіку взаємодії та механізми пристосування в психосоціокультурній системі «автор твору християнського сакрального мистецтва – твір християнського сакрального мистецтва – людина-реципієнт – твір християнського сакрального мистецтва»).

Доведена важливість наступних міжсистемних принципів: рецептивного балансу, домінуючого сенсу, ресурсної акумуляції, інформаційного накопичення, системно-релігійної екстраполяції, культової дії, релігійної індукції, релігійної єдності й теургічного поля.

Аналіз характеру міжструктурних взаємозв'язків у досліджуваній системі дозволив визначити принципи прямої дії, що зумовлюють реалізацію коеволюційних процесів і подальший сумісний співрозвиток релігії та мистецтва у християнстві: принципи актуалізації релігійного образу, подвійної перспективи та емоційної релігійної розрядки.

Доведена відповідність догматичних положень християнства наступним коеволюційним принципам: рефлексивного балансу, домінуючого сенсу, ресурсної акумуляції, системної релігійної екстраполяції, парадоксу контрастів, емоційно-релігійної розрядки, релігійної індукції, інформаційного накопичення, релігійної єдності, який передбачає перспективу формування єдиної релігійної свідомості через вияв свободи волі та вільного вибору кожним віруючим як носієм індивідуального інтелекту, норм канонічно визначеної моральної поведінки.

Підкреслюється, що християнство потребує психологічного пристосування віруючого до доктринальних ідей, що символічно-концентровано відображені у творах сакрального мистецтва. Психологічним підґрунтям коеволюційних процесів є активізація художньої рецепції та рефлексії віруючих під час розкодування подвійного сенсу релігійних художніх символів та їх психологічне уподобання завдяки резонансно-консонансним механізмам, з «кристалізацією» позитивних почуттів.

У *підрозділі 2.2 «Релігійний символ та його роль у забезпеченні коеволюційного сенсу сакральних-мистецьких творів»* уточнено поняття християнського релігійного символу як сакрального знаку, що є єдністю матерії, інформації та енергії, містить в концентрованому, закодованому та упорядкованому вигляді змістовно насичену інформацію про привабливу для людини, за життєвим сенсом, ірраціональну й трансвіртуальну ідею спасіння. У процесі сприйняття людиною ця інформація має розкодуватися й перекодуватися та завдяки мотиваційній значущості й актуалізації свого енергетичного потенціалу, сприяти психологічному пристосуванню людини до віровчення, забезпечуючи подальше стабільне функціонування системи «християнська релігія – людина» в контексті коеволюційного співрозвитку.

Запропоновано авторську дефініцію поняття «християнський художній символ». Доводиться, що християнський художній символ як складний сакральний образ подвійного значення має ознаки системності. Його базовими складовими виступають: матеріальна, що презентується конкретним твором християнського сакрального мистецтва; інформаційна, що втілюється у сенс сакрального християнського образу; енергетична, що стимулює виникнення нумінозного почуття та спрямовує на добровільне прийняття ідей християнства.

Головна функція християнського художнього символу полягає у створенні умов для звернення людини до християнства та пристосування власного життя до його приписів. Процес кодування і розкодування подвійного сенсу релігійного художнього сенсу здійснюється на основі активізації художньої перцепції та художньої рефлексії – як автора, у процесі створення сакрального твору мистецтва, так і людини-реципієнта, котра сприймає його сенс як психологічну передумову інтеріоризації.

Доводиться, що психологічними факторами впливу на людину християнських художніх символів є:

- а) індивідуальна художня рецепція як автора твору, так і віруючого; однополярність, монологічність і безальтернативність релігійного сенсу;
- б) емпатія й емоційне зараження, що зумовлюють фактор психологічного уподобання особистим «Я» людини сакрального образу, втіленого у художній формі;
- в) інтеріоризація як психічний механізм, дієвість якого забезпечується шляхом екстраполяції та кодування сенсу сакрального символу, копіюванням і його психологічним перетворенням завдяки особистій уяві людини в

образне бачення лику святого з відчуттям його чудотворної трансцендентної сутності як кінцевим результатом.

У *підрозділі 2.3 «Принципи екстраполяції сенсу християнського художнього символу в контексті ідеї коеволюційності»* подано тлумачення сутності базового для дисертації поняття «екстраполяція». Цей різновид розумової дії пов'язаний із комплексом специфічних психологічних ознак віруючого, зокрема з творчим мисленням, евристичними здібностями, спроможністю інтуїтивно відчувати процеси, ідеалізувати явища й предмети, а також з антиципацією як передбаченням. Особливе значення має флексібільність як здібність до швидкого набуття нових знань та пристосування до нової ритміки життя. Специфікою екстраполяції є поєднання протилежних тенденцій – консервативності знання людини та бажання пізнати нове.

Визначено передумови прояву екстраполяції у процесі сприйняття віруючим сенсу християнського художнього символу в контексті ідеї коеволюційності, її специфіку, основні функції, механізм та результативну складову. Доведено, що кінцевим результатом процесу екстраполяції є формування у віруючого художнього сакрального образу сприйняття.

Запропоновано дефініцію нової категорії – «екстраполяція християнського сакрального сенсу».

Визначено сутність, значення та механізми формування у віруючого художнього сакрального образу сприйняття як кінцевого результату дії екстраполяції християнського сакрального сенсу. Доведено, що прийняття людиною сакральності цих образів обумовлюється потребою у захисті, допомозі; бажанням уникнути страху смерті; очікуванням бажаного задоволення цих потреб через допомогу Божої сили. Ці процеси опосередковуються безпеліційною довірою людини до Бога.

Визначено специфіку «довіри» як психологічного стану очікування людиною допомоги від іншої особи у проблемній ситуації. Виникнення такого стану стимулюється двома факторами: наявністю потреби та необхідністю її задоволення, з наступним формуванням позитивного почуття задоволення. Аргументовано, що передумовою віри є психологічна установка, що виступає як момент динамічної визначеності психічного життя й органічної спрямованості на конкретну активність, активізує природний механізм самонавіювання з подальшим самопрограмуванням.

Визначено, що «художній сакральний образ сприйняття» – це суб'єктивний психічний феномен інформаційно-польового походження, що формується у віруючого екстраполярно в процесі розкодування сенсу релігійного художнього символу й активізації власної предметно-практичної та сенсорно-перцептивної діяльності, а також самостійного наділення образу сакральним значенням. Процес його формування характеризується складністю коеволюційної дії взаємообумовлених механізмів, серед яких пріоритетне значення має екстраполяція християнського сакрального сенсу.

Визначення основних принципів екстраполяції сенсу християнського художнього символу в контексті ідеї коеволюційності відкриває можливості глибшого дослідження механізмів резонансного походження, що забезпечують дистанційність екстраполяції сакральних сенсів.

У третьому розділі **«Функціональні характеристики релігійного резонансу»** доводиться сутність та специфіка релігійного резонансу у контексті впливу на людину творів християнського мистецтва як джерела трансформації моделей її поведінки згідно християнського віровчення та визначається його аксіологічний сенс.

У підрозділі **3.1 «Релігійний резонанс як засіб психоемоційного впливу в християнському сакральному мистецтві»** доведено специфіку резонансних явищ та зв'язків у системі «автор християнського твору мистецтва – твір християнського мистецтва – людина-реципієнт – твір християнського мистецтва», елементи якої перебувають у динамічній взаємодії, утворюючи специфічне психологічне інтерсуб'єктивне поле.

З застосуванням трансдисциплінарного підходу визначена сутність явища резонансу з урахуванням інваріантності різних систем поглядів на взаємодію між людиною та християнською символікою, зокрема специфічної семантики виникаючого в цьому процесі віртуального поля. На основі аналізу нейробіологічного, семантичного, духовного, педагогічного, політичного, комунікативного резонансу з'ясовано чинники його дії.

Доведена доцільність використання резонансу як засобу стимуляції внутрішньої роботи людини над собою під час засвоєння релігійного знання шляхом формування внутрішньої установки на повну «віру-довіру» релігійному художньому образу. Виявлено значення релігійного резонансу в процесі екстраполяції трансформації сенсу християнських ідей як реальностей віртуального значення, що символічно відображаються у творах християнського сакрального мистецтва в реальні цінності для людини.

Доводиться провідне значення фактору суб'єктності у розкодуванні людиною сенсу християнського художнього образу, який зумовлюється впливом релігійного резонансу та проявляється в переході людини в статус суб'єкта релігійного самовпливу. Цей процес відбувається на тлі заміни системи «сакральний сенс символічного християнського художнього образу, як суб'єкт впливу на людину – людина, як добровільний об'єкт релігійного впливу з боку ідеалізованого нею існуючого ірреально сакрального сенсу» на іншу – «людина, як суб'єкт релігійного самовпливу – символічний художній образ твору християнського мистецтва, як засіб її релігійного самовпливу».

Доводиться, що такий статусний перехід детермінує розкодування сенсу християнського художнього образу завдяки резонансній взаємодії психічних механізмів інтеріоризації й екстраполяції з одночасною актуалізацією складних рефлекторно-інстинктивних та евристичних психічних механізмів людини на основі її повної «віри-довіри» у чудотворно-трансцендентну сутність сакрального ірреального образу з ознаками самонавіювання. Наслідком цих процесів є формуванням в уяві людини

принципово нових образів, понять, які зумовлюють її духовне єднання з сакральним образом. Результатом дії релігійного резонансу для віруючого є переживання високого нумінозного почуття, звільнення від протиріч у роздумах та сумнівів, досягнення психологічної рівноваги і просвітлення.

У *підрозділі 3. 2 «Функціональність релігійного резонансу в процесі сприйняття християнського сакрально-мистецького дискурсу»* доведено, що релігійний резонанс є психічним станом людини, результатом та умовою прийняття нею сакрального сенсу символічного християнського художнього образу завдяки синхронізації психічних механізмів інтеріоризації та екстраполяції, наслідком якого є формування релігійного світогляду.

Визначено умови виникнення та стимуляції коеволюційних ефектів релігійного резонансу; його складові, механізми та напрямки поліфункціональної дії; фактори, що визначають специфіку й основні функції релігійного резонансу, а також відповідність релігійного резонансу принципам екстраполяції християнських сакральних смислів.

Виявлено, що головною функцією релігійного резонансу є релігійно-резонансне цілепокладання – спрямування віруючого на зміну поведінки у відповідності до моральних норм християнського віровчення. Цей процес супроводжується заміною мети життєдіяльності на релігійний мотив із наступною актуалізацією природних механізмів коеволюційного пристосування.

Доводиться зв'язок резонансних процесів та механізмів психіки віруючого. Наголошується на індуктивній взаємодії між системними складовими на різних рівнях: між художньою рефлексією і художньою рецепцією автора твору християнського сакрального мистецтва та його віруючого рецепієнта; між художньою рецепцією віруючого і символічним сакральним художнім образом твору християнського мистецтва; між процесом інтеріоризації й екстраполяцією віруючим християнського сакрального сенсу тощо.

Визначаються властивості означеної інтерконцептуальної системи, зокрема забезпечення віруючому входження в особистісні суб'єкт-об'єктні стосунки з Божественною Особистістю. Розкривається сутність психологічного механізму, який внаслідок релігійного резонансу дозволяє віруючому в процесі сприйняття твору християнського мистецтва психологічно переключати увагу з матеріалізованої форми твору мистецтва на сакральний образ, що формується в його уяві. Цей ейдетичний та ірреальний сакральний образ починає жити в індивідуальному інтерсуб'єктивному полі людини самостійним життям і постає безперечним суб'єктом релігійного впливу. Обґрунтовується закономірність «зняття» релігійним резонансом на психологічному рівні межі між реальним та бажаним життям людини (ідеальним світом), що відкриває перспективу безпосереднього вступу в діалог із Божественним. Визначається, що «зняття» цієї психологічної межі забезпечується сакральним художнім образом як матеріальним польовим субстратом, який, набувши статусу суб'єкта

релігійного впливу на людину, отримує й повну владу над її душевним станом і подальшою поведінкою.

Доводиться провідне значення у цьому процесі психічних механізмів самонавіювання: зниження у людини рівня свідомого самоконтролю над власними діями внаслідок актуалізації філогенетично зумовленого рефлексу «наслідування лідера»; формування та закріплення бажаної психологічної установки і забезпечення ефекту психологічного самопрограмування.

Доводиться, що входження людини в особистісні суб'єкт-об'єктні відносини з Богом є передумовою сакралізації простору з наступним перенесенням віруючим власних релігійних поглядів із релігійної сфери на усі інші сфери реального соціального та природного простору. За аналогією з ідеєю П. Флоренського щодо феургій як трансцендентного в житті людства, доводиться значення інтерсуб'єктивного поля у формуванні священного екстерсуб'єктивного.

Визначається специфіка суб'єктивних сакральних образів, їх роль у стабілізації соціального життя людства й збереженні глобального природного середовища, яка полягає в поєднанні індивідуальних інтерсуб'єктивних полів віруючих у цілісне екстеросуб'єктивне трансцендентальне поле, та наближення його до теургічного поля (П. Флоренський). Спираючись на теорію полімодельного (поліструктурного) резонансу, доводиться глобальність значення релігійного резонансу щодо забезпечення зв'язків між полями різних рівнів і видів, що проявляється у спрямуванні поведінки людей не лише на упорядкування їх суспільної життєдіяльності, а й на обережне ставлення до зовнішнього середовища, отже, на запобігання явищ біфуркаційного характеру.

У *підрозділі 3.3 «Аксіологічний сенс релігійного резонансу в християнському сакральному мистецтві»* шляхом філософсько-аксіологічного аналізу ціннісного значення релігійного резонансу доводиться його відношення до категорій «цінність», «фактична цінність» та «абсолютна релігійна цінність». Ціннісний статус релігійного резонансу зумовлюється реалізацією домінантної функції резонансно-релігійного цілепокладання, а також супроводженням коеволюційних процесів від індивідуально-людського до суспільно-значущого.

Абсолютна цінність релігійного резонансу доводиться через забезпечення віруючому ціннісних релігійних орієнтацій, в основі яких Бог та Його абсолютна сила, яку людина не здатна пізнати розумом, від якої повністю залежить та якій підкорюється. З'ясовується, що систему ціннісних орієнтацій християнина становлять:

1) релігійний сенс, що у закодованому й упорядкованому вигляді втілюється у символічні художні образи християнського мистецтва, містить енергетично насичену інформацію про привабливу для людини ірраціональну та трансвіртуальну ідею Боголюдства; об'єктивна цінність релігійного сенсу виявляється в формуванні у віруючого нумінозного почуття як переживання Божественної таємниці з одночасним психологічним

ефектом безпосередньої присутності поряд образу святого, духовного єднання з ним, прояву духовної та соціальної еластичності;

2) психологічна установка людини на сакральний сенс релігійного образу, що формується через санкціонування релігійної інформації на підсвідомому та вібраційно-польовому рівнях із подальшою гармонізацією психологічного стану, прийняття християнських догматів та ідеалів завдяки діалогу у системі «Бог – людина»;

3) релігійна віра як інтегроване соціально обумовлене почуття, що виступає своєрідною формою світовідчуття й основним структурним компонентом довіри до релігійного авторитету через підкорення ідеї реальності ірраціональних явищ; ціннісним значенням релігійної віри та її соціально-психологічним наслідком є психологічне підкорення віруючого ідеям християнства, що забезпечує гармонізацію духовного стану людини та її емоційно психологічну стабільність;

4) «Я-концепція» релігійної людини як системний психологічний конструкт аксіологічного значення, що складається з уявлень людини про себе, її оціночних характеристик та пов'язаних із цим релігійних переживань;

5) цілісна структурна модель цінностей релігійного світогляду, яка складається з трьох компонентів:

а) християнська релігія, базова цінність якої розкривається у донесенні до кожного віруючого ідеї Бога як ідеалу й цінності вищого рівня, а також ідеї безсмертя душі, можливості позбутися гріхів та страху смерті через відверте каяття, прагнення богоподібності, досконалості, морального зростання тощо;

б) почуття любові, у різноманітті її проявів: починаючи від любові до Бога, в міжособистісних стосунках, родинному колі, на роботі, соціально-культурному житті, громадській діяльності, дозвіллі, а також відчуття смирення, очікування дива, переживання надії тощо;

в) моральні якості й властивості віруючих, зокрема справедливість, толерантність, вірність, щирість тощо через звільнення від ненависті, злоби, брехні, заздрощів.

У четвертому розділі **«Коеволюційно-резонансна специфіка християнського сакрального мистецтва»** розкривається сутність механізмів психологічного впливу на людину часових, просторових та синтетичних видів християнського мистецтва. Доводиться, що взаємодію елементів системи «християнське сакральне мистецтво – людина» забезпечують механізми художньої рецепції різних видів мистецтва. Ці механізми сприяють психологічному уподобанню віруючим резонансно-консонансних (привабливих) сигналів від конкретного твору мистецтва (у формі звукосполучень, зорових смислових конфігурацій, морально-естетичних ідей тощо) та сприяють формуванню відповідного цілісного сакрального художнього способу сприйняття.

У підрозділі **4.1 «Часові види християнської сакрально-мистецької спадщини»** в коеволюційно-резонансному контексті проаналізовано

християнську музику, духовний спів, дзвонарство та інші часові жанри сакрального мистецтва.

Доводиться, що християнська духовна музика як часовий вид мистецтва протягом існування спрямовувалась на відтворення християнських ідей та підпорядковувала йому свій розвиток, відповідно до коеволюційних закономірностей, зумовлених специфікою сприйняття людиною сакрального сенсу, особливостями її релігійного менталітету, ознаками конфесійного та культурного середовища і принципами екстраполяції сакрального художнього способу сприйняття.

Підкреслюється, що твори православного і католицького мистецтва пройшли процес тривалого та поступового пристосування до специфіки сприйняття їх змісту віруючими, який відповідав основним коеволюційним принципам, зокрема: рецептивного балансу, домінуючого сенсу, системно-релігійної екстраполяції, культової дії, релігійної єдності, актуалізації релігійного образу, подвійної перспективи, парадоксального контрасту, емоційної релігійної розрядки.

Доводиться, що протягом становлення та розвитку духовної православної музики коеволюційні механізми діяли шляхом підпорядкування візантійській системі музичних жанрів, принципам побудови форми піснеспівів, їх текстів, суто національній мелодиці, ритміці й артикуляційним прийомам співу. З'ясовано коеволюційний ефект сприйняття православними релігійного сенсу псалмів, антифонів тощо як класичних православних співочих жанрів та забезпечення входження в стан релігійного резонансу та наступної трансформації свідомості.

Визначаються причини звернення західної церкви до інструментальної музики. Символізм творів мистецтва в католицизмі спрямовується на активізацію уяви віруючих, виникнення відчуття захоплення, вдячності Богові, схиляння перед Ним, а головне – відчуття, що Бог сходить до людини, тому західна Церква не ставить завдання зближення світів – людського та Божого. Аргументується, що саме органна музика, зі специфікою її звучання (обертонове багатогранне різноманіття), забезпечує віруючим у католицькому храмі стан нумінозного почуття.

Обґрунтовується, що коеволюційний ефект пристосування творів духовної музики до природних законів їх сприйняття людиною досягався митцями емпірично протягом століть із врахуванням психічних механізмів віруючих, художньої рецепції, рефлексії, інтеріоризації й екстраполяції.

Завдяки резонансній теорії (принцип параметру порядку І. Євіна), визначається механізм забезпечення резонансної взаємодії духовного стану віруючого і твору християнської музики в процесі їх сприйняття. Визначається, що православний спів та дзвонарство, католицька органна музика виконують відповідну функцію осцилятора. Наслідком їх впливу на людину є підвищення рівня електричної та магнітної активності нейронних структур мозку, їх синхронізація на резонансній основі. Принципи синергетики пояснюють, що мозок людини в процесі сприйняття творів

духовної музики перебуває у критичному чи надкритичному психологічному стані та стає схильним до раптового входження у стан релігійного резонансу і відчуття психологічної стабільності. Наголошується, що при цьому на суб'єктивному рівні віруючий переживає нумінозне почуття і духовне єднання з Богом.

У контексті коеволюційних закономірностей дається панорамне становлення мистецтва канонічного дзвонарства, що спрямовувався на забезпечення віруючим відчуття соборності та почуття єдності з Богом. Доводиться, що резонанс забезпечується двома взаємозумовленими факторами: а) донесення до віруючих високих цінностей Святого Письма через специфіку звукової палітри та засобів музичної виразності; б) забезпечення специфічних звуко-сакральних просторових коридорів, що створюються внаслідок синхронізації духовного співу і дзвону.

У підрозділі 4.2 «*Просторовий вимір християнського сакрально-мистецького корпусу*» розглянуто вплив творів християнського просторового мистецтва на віруючих у контексті системно-синергетичного підходу, підпорядкування коеволюційним принципам і закономірностям релігійного резонансу.

Обґрунтовується, що домінування зорових аналізаторів у сприйнятті людиною нової інформації із сакрального середовища історично зумовило домінування просторових видів сакрального мистецтва, зокрема образотворчого, скульптури, архітектури та прикладного мистецтва. Визначається, що з різновидів станкового живопису органічно увійшли в життя християнського сакрального простору ікона, а з монументального – фреска, мозаїка, вітраж і темперний живопис, тобто такі, що спрямовуються не на прикрашання храмової архітектурної споруди, а на наближення віруючих до трансцендентного.

Шляхом порівняльного аналізу основних видів та жанрів просторового християнського мистецтва показана специфіка вияву їх коеволюційно-резонансної сутності у православ'ї та католицизмі. Автор виходить із наявності у представників цих гілок християнства спільних механізмів сприйняття біблійних образів – рецепції художньої системи.

Визначаються засоби пристосування творів сакрального мистецтва до потреб християнської Церкви: урізноманітнення функцій творів просторового мистецтва; дотримання митцями вимог християнського канону, які, хоч і повільно, але змінюються; інтуїтивне наслідування авторами певних правил та засобів створення творів просторового християнського мистецтва, що враховують специфіку й закони зорового сприйняття людиною візуальної інформації з перетворення її в сигнали й образи ірраціонального значення, що забезпечувало встановлення позитивно-консонансного зв'язку між духовним станом віруючого та релігійним змістом мистецького твору. Окреслено художні засоби, які для цього використовувались: однополярність, монологічність та безальтернативність

сакрального сенсу першообразу; принцип подвійної перспективи; особливий колорит, об'єм, простір, розмір тощо.

Визначається конфесійна специфіка й інваріантність у сприйнятті сакральних образів православними та католиками. Аргументується, що у процесі сприйняття православними християнами сенсу художнього образу твору сакрального просторового мистецтва релігійний резонанс проявляється як стан віруючого, його умова та результат. При цьому, повноцінність його прояву забезпечує синхронність дії психологічних механізмів інтеріоризації й екстраполяції, що стимулюють релігійно-резонансне цілепокладання.

Доводиться специфіка релігійного резонансу, яка дозволяє забезпечувати єдність суб'єктивно-об'єктивного й емоційно-ціннісного ставлення віруючого до іконообразу, що проявляється у просторово-часовій симетрії, тобто одночасному відчутті людиною стану релігійного резонансу та безпосередньої присутності Святого Духа. Такий стан людини повністю відповідає принципам екстраполяції християнського сакрального сенсу, зокрема індуктивно-дедуктивної інформованості, резонансної відповідності бажаному сакральному сенсу та добровільного підкорення сакральному християнському способу сприйняття.

Визначаються механізми, які зумовлюють коеволюційно-резонансну специфіку процесу сприйняття православними віруючими змісту творів іконопису й архітектури. З цією метою аргументовано доцільність наступних прийомів: сакральний поділ простору храму; символічність куполів, що сприймаються в якості «свічок» та символізують любов людини до Бога; створення іконостасу, призначеного для акумулювання внутрішнього простору храму, наявність панікадила, що резонансно забезпечує єдність духовного стану віруючого з трансцендентним світом завдяки конструктивним лініям, які поєднують із ним людину, тощо.

На основі виявлених закономірностей коеволюційно-резонансного походження визначається специфіка сприйняття творів релігійного просторового мистецтва католиками. Символізм творів просторового мистецтва католицької Церкви спрямовується саме на активізацію уяви віруючих, виклик відчуття захоплення, вдячності Богові за його щирість, схилення перед ним, відчуття сходження до них Бога, а також відчуття особистої безпорадності людини перед Його величністю.

У *підрозділі 4.3 «Синтез як фактор розвитку християнського сакрального мистецтва»* визначається специфіка впливу на віруючих синтезу видів християнського сакрального мистецтва з точки зору теорії полімодельного (поліструктурного) резонансу й окреслюється на прикладі фундаментальних християнських форм богослужіння – Літургії та Меси.

Ці форми богослужіння розглядаються як масштабні релігійно-театральні мистецькі твори, які синтезують види та жанри сакрального мистецтва з релігійною символікою художніх образів. З'ясовується їх головне призначення – відтворювати символічну суб'єктивно-об'єктивну релігійну реальність сакрального та трансцендентного характеру. На основі

виявлених закономірностей впливу на віруючих синтезу видів християнського мистецтва й обґрунтування основних ознак і специфіки православної Літургії та католицької Меси, ці форми богослужіння визначаються як відкриті екстероконцептуальні системи, що функціонують як феномен світової культури, функціонально спрямований на формування у віруючих індивідуальних інтерсуб'єктивних полів, їх об'єднання в єдине екстеросуб'єктивне з тенденцією перетворення в теургічне поле трансцендентного смислу.

Доводиться, що Літургія та Меса забезпечують «психологічне перенесення» людини в релігійну реальність та завдяки коеволюційно-резонансній специфіці синтезу видів і жанрів сакрального мистецтва на суб'єктивно-об'єктивному рівні інтенсифікують життєвий досвід людини з наступною трансформацією свідомості у релігійну, сприяють прийняттю християнства.

Визначається специфіка засобів художньої виразності християнського сакрального мистецтва. Розкривається специфіка так званого «силового поля», яке в рамках цих релігійно-театральних мистецьких творів стимулює резонансні процеси, оскільки вона не передбачає використання бінарної опозиції образів, діалогічності та рівноправності елементів у системі «сакральний образ – людина». Доводиться, що коеволюційний ефект цього «силового» поля проявляється в непомітному примушенні людини психологічно підлаштуватися до головних християнських ідей. Наголошується на відмінностях впливу католицької Меси, яка спрямовує увагу та уяву віруючих на ознаки краси, зокрема гармонії, пропорції, міри та спирається на актуалізацію негентропійних властивостей синтезу творів сакрального мистецтва. Саме тому віруючі відчують духовний спокій, легкість, гармонійну взаємодію з іншими людьми та світом, почуття любові, добра й духовної рівноваги.

ВИСНОВКИ

Здійснений у дисертації комплексний аналіз коеволюційно-резонансної природи функціональності християнського сакрального мистецтва, його загальних механізмів та конкретних виявів дає підстави для таких узагальнень та висновків:

1. Зроблений вперше системний ретроспективний аналіз проблеми взаємозв'язку сакрального мистецтва та християнської релігії дозволив визначити, що від часів християнських апологетів до сучасності християнське мистецтво визнавалось надійним засобом впливу на людину з метою формування християнського світогляду та прославлення Бога на засадах краси й християнської моралі. Християнство пройшло довготривалий шлях формування свого сакрального мистецтва. Процес пристосування мистецтва до потреб цієї релігії забезпечувався різними шляхами: урізноманітненням функцій творів просторового та часового мистецтва; визначенням суворих правил дотримання митцями вимог християнського

канону; інтуїтивним відчуттям митцями закономірностей сприйняття людиною мистецької інформації та механізмів її перетворення у сигнали й образи ірраціонального значення.

2. Специфіка християнського сакрального мистецтва як соціокультурного феномену коеволюційного значення проявляється в ефекті рефлексивного уподобання віруючим привабливих (консонантних) ознак сакрального сенсу художнього образу з наступною трансформацією власної поведінки відповідно до християнського способу життя. Вона зумовлена функціональною спрямованістю мистецтва та забезпечується втіленням у зміст сакрального твору певного релігійного образу, зокрема відображенням сакрального сенсу в ірраціональних за змістом символах. Оскільки ірреальні явища вищого порядку принципово не можуть бути осягненими людською свідомістю, головним результатом майстерності митців є сприйняття віруючими ідеї іманентності Надприродних сил із повною довірою, завдяки їх матеріалізації у художніх образах сакрального мистецтва. Необхідність фактору сакральності у творах християнського мистецтва зумовлюється природною потребою людства в забезпеченні стабільності власного існування через компенсаційну функцію.

3. Домінантне значення у процесі свідомого відображення віруючим сенсу твору сакрального мистецтва має художня рецепція як психічний механізм відбору та рефлексивного уподобання людиною резонансно-привабливих (консонантних) ознак художнього образу під час його сприйняття. Уподобання зумовлюється наявністю декількох соціохудожніх зв'язків, що характеризуються безальтернативністю, прихованим від віруючих фактором не помітного для них примусу, а також відсутністю бінарної опозиції, діалогічності й рівноправності. Кінцевим результатом сприйняття людиною сенсів сакральних художніх образів є її самовизначення щодо прийняття релігійного сенсу твору мистецтва та зміни своєї поведінки відповідно до християнського способу життя.

4. Значення категорії «коеволюція» у контексті системи «сакральне християнське мистецтво – людина» уточнено шляхом виокремлення двох груп коеволюційних принципів – міжсистемних і внутрішньосистемних (принципи прямої дії), що відображують закономірності й механізми пристосування елементів у психосоціокультурній системі «автор твору християнського мистецтва - твір християнського мистецтва - людина-реципієнт - твір християнського мистецтва». До міжсистемних принципів віднесені принципи рецептивного балансу; домінуючого сенсу; ресурсної акумуляції; інформаційного накопичення; системно-релігійної екстраполяції; культової дії; релігійної індукції; релігійної єдності; теургічного поля. До внутрішньосистемних принципів прямої дії – актуалізація релігійного образу; подвійна перспектива; парадоксальний контраст; емоційна релігійна розрядка. Коеволюція – це феномен, що виникає в процесі функціонування двох чи більше рядопокладених систем різнорівневого взаємозв'язку, що розвиваються і функціонують за принципами самоорганізації. Завдяки

зверненню до внутрішньосистемних ресурсів, ці системи перетворюють саморозвиток кожної на співрозвиток. Внаслідок запобігання біфуркаційних процесів у системі «християнське мистецтво - людина», в основній системі «християнська релігія – людина» досягається баланс взаємодії її елементів із подальшим взаємним стабільним співіснуванням.

5. Роль релігійного символу та християнського художнього символу у забезпеченні коеволюційного ефекту сприйняття віруючим творів християнського мистецтва полягає в тому, що він є основою змісту твору християнського мистецтва. У процесі його сприйняття людиною ця релігійна інформація має бути нею розкодованою й перекодованою задля пристосування людини до християнського віровчення завдяки реалізації процесу співрозвитку, зокрема релігійної трансформації свідомості, з забезпеченням стабільності подальшого співіснування елементів у функціонуючій системі «християнська релігія-людина».

У концентрованому, закодованому й упорядкованому вигляді він містить енергетично насичену резонансно-консонантну інформацію про два взаємопов'язаних і протилежних за походженням сенси – сакральнопіраціональний (трансвіртуальний, Божественний) та людський. У процесі сприйняття твору християнського сакрального мистецтва, розкодування людиною образності цих сенсів забезпечується механізмом інтеріоризації, що дозволяє їй відчувати психологічний ефект безпосередньої присутності образу святого чи нумінозне почуття як переживання Божественної таємниці та на цьому підґрунті духовно єднатись із ним і приймати ідеї християнства. Коеволюційний ефект забезпечує системність християнського художнього символу, який охоплює матеріальний елемент (конкретний твір сакрального мистецтва), інформаційний елемент (сенси сакрального образу), енергетичний елемент, який завдяки негентропії як властивості мистецтва стимулює виникнення у віруючого нуміозного почуття і спрямовує його на прийняття ідей християнства. Головною функцією християнського художнього символу є сприяння формуванню та закріпленню у свідомості людини психологічної установки на погодження з існуванням ірреального Божого світу, таємничості Абсолюту та неосяжності Його людиною.

6. Екстраполяції християнських сакральних сенсів у системі «твір християнського сакрального мистецтва – людина» як фактор функціональності культового мистецтва – це складна евристична розумова дія, що дозволяє завдяки фактору індукції та природним рефлексивно-інстинктивним механізмам свідомості розповсюджувати вже відомі людині знання на невідому галузь, передбачати виникнення певних подій і на цій основі формувати достатньо цілісний праобраз явища, що не існує в дійсності. Вона дозволяє віруючому за власним бажанням розповсюджувати особисті емпіричні знання зі сфери звичайної життєдіяльності на невідомий ірреальний Божий світ, що призводить до формування в уяві віруючого яскравих образів ірреальних явищ з ознаками сакральності з наступним сприйняттям їх як доказів реальності Божої сили й актуалізацією психічного

механізму самонавіювання та самопрограмування. У процесі екстраполяції центральним є художній сакральний образ сприйняття – суб'єктивний психічний феномен інформаційно-польового походження, що формується віруючим у процесі розкодування ним сенсу християнського художнього символу через активізацію особистої предметно-практичної, сенсорно-перцептивної діяльності й індивідуальної художньої рецепції. Самостійне надання цьому образу сакрального значення забезпечує людині переключення уваги з конкретного твору сакрального мистецтва на сакральний першообраз, в ньому відображений, та сприйняття його як реально існуючого.

Розкрито специфіку екстраполяції християнського сакрального сенсу, її функції, механізми та принципи, що сприяють забезпеченню коеволюційних процесів. Обґрунтовано значення наступних принципів: індуктивно-дедуктивної інформованості, що зумовлюється закономірностями механізму екстраполяції; резонансної відповідності бажаному сакральному сенсу, що відображає специфіку формування художнього сакрального образу сприйняття; добровільного підкорення сакральності художнього образу сприйняття, що передбачає добровільне прийняття людиною у процесі сприйняття твору християнського мистецтва сакральності й чудотворно-трансцендентної сутності цього ірреального образу на основі повної віри-довіри з одночасною актуалізацією природних психічних механізмів самонавіювання і самопрограмування та подальшим схилянню до ідей християнської релігії.

7. Головною функцією релігійного резонансу визнана функція резонансно-релігійного цілепокладання, яка зумовлюється специфікою зв'язку суб'єкт-об'єктного походження, що формується між віруючим та сакральним образом, доміантною ознакою якої є влада над людиною конкретного сакрального образу. Релігійний резонанс формує інтерсуб'єктивні сакральні поля, які входять до загального екстеросуб'єктивного поля з наступною тенденцією його перетворення в єдине теургічне поле. Релігійний резонанс – це психічний стан людини, який є результатом та умовою прийняття нею сакрального сенсу символічного художнього образу, що виникає у процесі сприйняття твору сакрального мистецтва внаслідок синхронної взаємодії психічних механізмів інтеріоризації й екстраполяції. Результатом цієї синхронізації є виникнення у людини нумінозного почуття, відчуття піднесення та духовного наближення до Бога, звільнення від протиріч і сумнівів, відчуття психологічної рівноваги. На цьому ґрунті, згідно законів синергетики, відбувається миттєва трансформація свідомості людини у релігійну з наступним добровільним пристосуванням власного життя до вимог християнської релігії, що повністю корелюється із закономірностями коеволюційних процесів. Релігійний резонанс як результат прийняття віруючим сакрального сенсу символічного художнього образу зумовлюється двома взаємозалежними психологічними факторами, що відповідають принципам коеволюції та екстраполяції: а)

формування у людини установки на сакральність і всемогутність символічного сенсу художнього образу; б) добровільне підкорення владі цього образу внаслідок такої зміни суб'єкт-об'єктних відносин, коли цей сакральний образ постає суб'єктом релігійного впливу на віруючого, а сама людина мимоволі перетворюється на об'єкт цього впливу з одночасною актуалізацією в її свідомості природних психічних механізмів самонавіювання і самопрограмування з подальшою трансформацією її способу життя відповідно до вимог християнської моралі. Значення релігійного резонансу, що виникає у процесі сприйняття творів християнського мистецтва, полягає в упорядкуванні психологічного стану людини, приведенні її поведінки у відповідність до норм християнської моралі та запобіганні некерованої поведінки біфуркаційного характеру. Як умова сприйняття сакрального змісту твору мистецтва, релігійний резонанс забезпечує вступ віруючого у специфічні особистісні суб'єкт-об'єктні взаємини з сакральним першообразом, що розгортаються в його індивідуальному психологічному інтерсуб'єктивному полі.

8. Механізми і специфіка релігійного резонансу розкриваються в його поліфункціональності. Головною функцією релігійного резонансу є релігійно-резонансне цілепокладання, тобто стимулювання віруючого добровільно трансформувати спосіб життя у відповідності до норм християнської моралі. Резонансно-релігійне цілепокладання зумовлюється специфікою зв'язку суб'єкт-об'єктного походження між віруючим та сакральним першообразом, а головною його ознакою є влада релігії над віруючим. Цей зв'язок посилюється актуалізацією генетично запрограмованого в людині так званого рефлексу «наслідування лідера», а також комплексом факторів сугестивної спрямованості. Почуття релігійної віри, на відміну від стану релігійного резонансу, не обов'язково призводить людину до християнської поведінки, оскільки не гарантує зміни мети її діяльності на мотив, а релігійний резонанс проявляється лише як результат та умова прийняття людиною сакрального сенсу символічного художнього образу. Ця закономірність характерна для послідовників католицизму. Ефект рефлексії «наслідування лідера» проявляється на основі формування у віруючого психологічної установки на безперечність допомоги з боку Вищих сил за умови його повної слухняності та дотримання християнських догматів.

9. Коеволюційний ефект, що проявляється через формування у віруючого художнього сакрального способу сприйняття із одночасною його ідентифікацією з відповідним сакральним прообразом на основі психологічного уподобання його привабливих ознак забезпечується завдяки релігійному резонансу. Разом вони забезпечують коеволюційно-резонансну природу функціональності християнського мистецтва. Значення релігійного резонансу в діючій системі «автор християнського твору мистецтва – твір християнського мистецтва – людина-реципієнт – твір християнського мистецтва», яка, з точки зору теорії полімодельного (поліструктурного) резонансу розглядається в якості відкритої інтерконцептуальної системи,

полягає в тому, що резонансні зв'язки забезпечують комунікативну взаємодію між всіма її елементами з ефектом коеволюційного пристосування та взаємодоповнення з одночасним включенням механізмів її функціонування в універсальні структури реального простору. Функція релігійного резонансу, пов'язана із цілепокладанням, має глобальне значення, оскільки спрямована на стабілізацію не лише суспільної життєдіяльності людства, обережне відношення до біосферного та ноосферного середовища завдяки запобіганню явищам біфуркаційного характеру, а й реалізацію тенденції до створення єдиного теургічного поля.

10. Дослідження аксіологічного сенсу релігійного резонансу як результату впливу на віруючих християнського мистецтва, дозволило висувати, що ціннісним наслідком реалізації резонансно-релігійного цілепокладання є широке коло факторів коеволюційного значення, починаючи від процесу пристосування віруючим особистої поведінки до відповідних норм християнства, обережного ставлення людства до навколишнього середовища, включаючи біосферу і ноосферу, до формування у загальному просторі екстеросуб'єктивного сакрального поля з тенденцією його перетворення у теургічне поле трансцендентного значення. Релігійний резонанс зумовлює процес формування інших релігійних цінностей, що дозволяє зарахувати його до категорії абсолютної релігійної цінності. Серед цих цінностей домінують: психологічна установка людини на сакральний сенс релігійного образу; почуття релігійної віри як інтегроване соціальне почуття і нумінозне почуття як переживання божественної таїни; ефект духовного єднання з сакральним прообразом; духовна й соціальна еластичність; цілісна структура релігійного і загальнолюдського світогляду (християнська віра; почуття всеохоплюючої любові, починаючи від любові до Бога; система моральних якостей віруючих). Домінуючий сенс релігійного резонансу в аксіологічному вимірі розкривається у забезпеченні процесів саморозвитку, самоорганізації, співрозвитку, пристосування і сумісного подальшого співіснування, тобто коеволюції.

11. Коеволюційна природа просторового, часового мистецтва та їх синтезу розкривається у спрямуванні людини на мимовільно-добровільне пристосування власного життя до вимог християнської релігії; функціональність резонансної природи різних видів сакрального християнського мистецтва та їх синтезу проявляється у забезпеченні процесу реалізації цих спрямувань коеволюційного значення. У процесі впливу на віруючих різних видів і жанрів християнського мистецтва та їх синтезу, зокрема ікон, співу, дзвонів, архітектурних культових споруд тощо, коеволюційно-резонансна природа функціональності зумовлюється та проявляється в усій живій системі «автор твору християнського мистецтва – твір християнського мистецтва – людина-реципієнт – твір християнського мистецтва» наступним чином: впровадженням митцем у художній образ твору сакрального мистецтва його символічної суті; дотриманням принципу іконічності сакрального художнього образу, що енергійно викликає ефект

інстаурації та сприяє появі у людини відчуття благодатної присутності Святого Духа, забезпечує можливість духовного Богоспівкування та психологічного підкорення владі цього сакрального образу з наступним преображенням людини з середини через актуалізацію механізмів самонавіювання, самопрограмування та морального самоудосконалення; формуванням стану релігійного резонансу, що зумовлюється об'єктивними механізмами синхронізації, зокрема впливом ладово-частотної та метро-ритмічної організації духовного музичного твору як осцилятора на нейронні структури мозку людини у бік підвищення рівня його електричної та магнітної активності, забезпечуючи їх синхронізацію на резонансній основі тощо.

12. Синтез видів і жанрів християнського сакрального мистецтва реалізовується у православної Літургії та католицькій Месі, що є масштабними релігійно-театральними мистецькими творами, які функціонально спрямовуються на відтворення символічного суб'єктивно-об'єктивного релігійного трансцендентного простору з безпосереднім введенням у нього віруючих з метою схилення їх до ідеї християнства та забезпечення стабільності існування соціального й природного простору. Як феномен світової культури, Літургія та Меса зумовлюють формування у віруючих індивідуальних інтерсуб'єктивних полів, об'єднання їх в єдине екстеросуб'єктивне з наступною тенденцією його поступового перетворення у теургічне поле трансцендентного значення. Доведено, що коеволюційно-резонансна природа функціональності християнського сакрального мистецтва в Літургії та Месі забезпечується органічним зрощенням релігійного і мистецького блоків. Втілення у художні образи творів сакрального мистецтва символічних сенсів, які презентують привабливі для людства ідеї християнства, стимулює людину на добровільне прийняття цих сенсів у своє життя, що зумовлює коеволюційний ефект мистецтва завдяки стимулюванню відповідного сумісного співрозвитку і подальше стабільне співіснування. Резонансна складова функціональності сакрального мистецтва проявляється у безпосередній реалізації коеволюційних процесів пристосування людини до ідей християнської релігії завдяки відповідності принципам екстраполяції художніх сакральних образів. Тому в дисертації розкрита коеволюційно-резонансна природа функціональності сакрального мистецтва в християнській релігії як фактор стабільності системи «християнська релігія – людина» через забезпечення коеволюційних процесів механізмами резонансного походження.

13. Дисертаційне дослідження не вичерпує усіх аспектів коеволюційно-резонансної природи функціональності християнського сакрального мистецтва. Подальшого наукового аналізу потребують проблеми коеволюційно-резонансної природи мистецтва в інших світових релігіях, окремих конфесіях, а також нетрадиційних релігіях.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії:

1. Лещенко А. М. Коеволюційні процеси у християнському сакральному мистецтві : монографія / А. М. Лещенко. – Херсон : Айлант, 2016. – 348 с.

2. Лещенко А. М. Релігійна віра як форма світовідчуття : монографія / А. М. Лещенко. – Херсон : Айлант, 2013. – 151 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

3. Лещенко А. М. Резонансна сутність сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Вісник Черкаського Університету. – № 31 (244). – 2012. – С. 98 – 103.

4. Лещенко А. М. Детермінанти формування релігійних почуттів / А. М. Лещенко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – № 61. – 2012. – С. 3 – 6

5. Лещенко А. М. Сакральне мистецтво як засіб активації релігійності / А. М. Лещенко // Гілея. – Вип. 58 (3). – 2012. – С. 481 – 487.

6. Лещенко А. М. Символьна сутність сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 2 (110). – 2012. – С. 191 – 2012.

7. Лещенко А. М. Коеволюційність сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Гілея. – Вип. 101 (10). – 2015. – С. 356 – 359.

8. Лещенко А. М. «Художня рецепція» як механізм сприйняття творів християнського сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Філософські обрії – № 34. – 2015. – С. 99 – 110.

9. Лещенко А. М. Сакральне мистецтво як механізм формування мотивації вірянина / А. М. Лещенко // Практична філософія. – № 4. – 2015. – С. 114 – 120.

10. Лещенко А. М. Експлікація християнського сакрального мистецького символу / А. М. Лещенко // Релігія і соціум. Міжнародний часопис. – № 4 (20). – 2015. – С. 110 – 115.

11. Лещенко А. М. Особливості процесу сприйняття творів християнського сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Гілея. – Вип. 107 (4). – 2016. – С. 218 – 222.

12. Лещенко А. М. Коеволюційні процеси у духовній православній музиці / А. М. Лещенко // Гілея. – Вип. 108 (5). – 2016. – С. 192 – 196.

13. Лещенко А. М. Сакральний простір християнського мистецтва / А. М. Лещенко // Практична філософія. – № 1. – 2016. – С. 125 – 130.

14. Лещенко А. М. Особливості прояву коеволюційно-резонансної специфіки творів сакрального мистецтва у православ'ї та

католицизмі / А. М. Лещенко // Практична філософія. – № 2. – 2016. – С. 93 – 99.

15. Лещенко А. М. Феномен релігійного резонансу / А. М. Лещенко // Філософські обрії. – № 35. – 2016. – С. 192 – 203.

16. Лещенко А. М. Коеволюційно-резонансна специфіка синтезу християнського сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Актуальні проблеми філософії та соціології. – Вип. 11. – 2016. – С. 70 – 73.

17. Лещенко А. М. Концепт релігійного резонансу / А. М. Лещенко // Актуальні проблеми філософії та соціології. – Вип. 12. – 2016. – С. 72 – 75.

18. Лещенко А. М. Функціональність християнського сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 7-8 (145-146). – 2015. – С. 102 – 110.

19. Лещенко А. М. Релігійний резонанс як фактор коеволюційного значення / А. М. Лещенко // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 9-10 (147-148). – 2015. – С. 165 – 176.

Статті в іноземних наукових виданнях:

20. Лещенко А. М. Экспликация категории «художественный сакральный символ» / А. М. Лещенко // East European Scientific Journal. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe. – volume 5. – № 3 (3). – 2015. – P. 143 – 146.

21. Лещенко А. М. Механизм экстраполяции в процессе формирования художественного сакрального образа восприятия / А. М. Лещенко // East European Scientific Journal. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe. – volume 5. – № 1 (5). – 2016. – P. 114 – 119.

22. Лещенко А. М. Феномен христианского религиозного символа / А. М. Лещенко // East European Scientific Journal. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe. – volume 5. – № 2 (6). – 2016. – P. 90 – 94.

23. Лещенко А. М. Значення екстраполяції у процесі сприйняття віруючим християнського художнього символу / А. М. Лещенко // Humanities and Social Sciences. – IV (12). – Issue: 76, 2016. – P. 12 – 16.

24. Лещенко А. М. Синергія християнського сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Euro-American scientific cooperation. – volume 12. – 2016. – P. 81 – 84.

25. Лещенко А. М. Християнське сакральне мистецтво як детермінанта духовного консонансу віруючого / А. М. Лещенко // Innovative solutions in modern science. – № 1. – 2016. – P. 49 – 54. (Електронне видання).

Публікації в інших наукових виданнях:

26. Лещенко А. М. Своєрідність сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Матеріали V-тої Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток наукових досліджень 2009». – 23-25 листопада 2010 р. – Полтава, 2010. – С. 72–75.

27. Лещенко А. М. Сакральне мистецтво як механізм активізації психічних складових релігійної віри / А. М. Лещенко // Матеріали VII-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми сучасної науки». – 19–21 жовтня 2010 р. – Київ, 2010. – С. 47–49.

28. Лещенко А. М. Персоніфікація образу Бога, як специфічна психологічна структура вірянина / А. М. Лещенко // Матеріали VII-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Україна наукова». – 20–22 грудня 2010 р. – Київ, 2010. – С. 63–64.

29. Лещенко А. М. Канон як джерело формування змісту сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Матеріали II-й Международной научной конференции «Прогрессивное развитие мировой науки». – 1–3 сентября 2012 р. – Донецьк, 2012. – С. 118 – 120.

30. Лещенко А. М. Сакральное искусство как механизм активизации духовных сил верующего / А. М. Лещенко // Матеріали IX-ї Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД». – 30–31 березня 2013 р. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – Режим доступу : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2004>

31. Лещенко А. М. Сакральне мистецтво як основа формування релігійних почуттів / А. М. Лещенко // Матеріали XXII-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя». – 4–9 листопада 2013 р. – Т. 1. Науки гуманітарного циклу – Запоріжжя, 2013. – С. 4–5.

32. Лещенко А. М. Функціональна сутність сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Матеріали II-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук». – 29–30 листопада 2013 р. Національна металургійна академія України. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 34–36.

33. Лещенко А. М. Резонанс як специфічний механізм впливу сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Матеріали I-й Международной научно-практической конференции «Современный проблемы и перспективы общественных наук: педагогика, психология, социология, политология, и философия». – 5–7 ноября 2013 р. – Донецк, 2013. – С. 80–83.

34. Лещенко А. М. Значення символу у формуванні змісту релігійного мистецтва / А. М. Лещенко // Матеріали XVI-ї Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД». – 30-31 жовтня 2013 р. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – Режим доступу : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2740>

35. Лещенко А. М. Надприродне як чинник осмислення реальності (до постановки проблеми) / А. М. Лещенко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Філософські проблеми сучасності» (присвяченої Міжнародному дню філософії) – 21 листопада

2013 р. – Державний вищий навчальний заклад «Херсонський державний аграрний університет». – Херсон, 2013. – С. 21–23.

36. Лещенко А. М. Погляди Філона Александрійського щодо місця мистецтва у християнстві / А. М. Лещенко // Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції з міжнародною участю, «Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі». – 23 листопада 2015 року: [матеріали доповідей та виступів] / ред. кол. П. Ю.Саух [та ін.]. – Житомир : Видавець О. О. Євенок, 2015. – С. 213–215.

37. Лещенко А. М. Значение «чувственных образов» в христианском сакральном искусстве / А. М. Лещенко // Матеріали XXI-ї Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД». – 30–31 грудня, 2015 р. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 323–324.

38. Лещенко А. М. Місце і роль мистецтва в християнстві у трактуванні Августина Блаженного / А. М. Лещенко // Матеріали XXXV-й Международной научно-практической конференции «Перспективные направления отечественной науки». – 24–28 ноября 2015 г. – Режим доступа : <http://nauka.zinet.info/35/leschenko.php>

39. Лещенко А. М. Феофан Прокопович про природу мистецтва / А. М. Лещенко // Матеріали XXXVI-й Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя», – 19 – 22 квітня, 2016 р. – С. 23–25

40. Лещенко А. М. Негентропія християнського сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадського суспільства в Україні». – 29–30 січня 2016 р. – Львів, 2016. – С. 17–21.

41. Лещенко А. М. «Феургія» християнського сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук». – 5-6 лютого 2016 р. – Київ, 2016. – С. 72–74.

42. Лещенко А. М. Коеволюційна сутність християнства / А. М. Лещенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми світового співтовариства та роль суспільних наук у забезпеченні його розвитку». – 11–12 березня 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 68–72.

43. Лещенко А. М. Значення духовного консонансу для вірянина / А. М. Лещенко // Матеріали VII-й Международной конференции «Обмен результатами исследований в рамках международного сближения ученых». – 17 марта 2016 р. – Монреаль (Канада), 2016. – С. 63–67.

44. Лещенко А. М. Коеволюційний ефект християнського сакрального мистецтва / А. М. Лещенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність

та практичні результати». – 14–19 березня 2016 р. – Братислава (Словаччина), 2016. – С. 75–76.

45. Лещенко А. М. Модус християнського релігійного символу / А. М. Лещенко // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Дні науки філософського факультету – 2016». – 20–21 квітня 2016 р. – Київ, 2016. – С. 190–192.

46. Лещенко А. М. Фактори коеволюційних процесів у системі «християнське сакральне мистецтво – людина» / А. М. Лещенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього». – 25–26 березня 2016 р. – Львів, 2016. – С. 21–24.

47. Лещенко А. М. Взаємозв'язок іконообразу та Святого Духа / А. М. Лещенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у ХХІ ст.». – 1–2 квітня 2016 р. – Київ, 2016. – С. 84–86.

48. Лещенко А. М. Інстаурація іконообразу Богоматері / А. М. Лещенко // Матеріали ХХІV-ї Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД». – 30–31 березня, 2016 р. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 290–291.

49. Лещенко А. М. Коеволюційна сутність християнської ікони / А. М. Лещенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритети розвитку суспільних наук у ХХІ столітті». – 8–9 квітня, 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 57–62.

50. Лещенко А. М. Значення екстраполяції у процесі сприйняття віруючим християнського художнього символу / А. М. Лещенко // Матеріали Международной научной конференции «Современные проблемы науки и образования – 2016», «Actual Problem of Science and Education (APSE – 2016)» – 31 января 2016 г. – Будапешт (Венгрия), 2016. – С. 12 – 16.

51. Лещенко А. М. Резонанс як механізм прояву святого духа (на прикладі ікони Божої Матері «Розчулення») / А. М. Лещенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Науково-теоретичні аспекти вирішення глобальних проблем сучасності». – 15–16 квітня 2016 р. – Дніпропетровськ, 2016. – С. 83–87.

52. Лещенко А. М. Резонансна специфіка християнської духовної музики / А. М. Лещенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Фактори та умови модернізації предмету досліджень представників суспільних наук» – 03–04 квітня 2016 р. – Дніпро, 2016. – С. 68–72.

53. Лещенко А. М. Резонанс в православних духовних піснеспівах / А. М. Лещенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Нові завдання суспільних наук у ХХІ столітті». – 17–18 червня 2016 р., – Київ, 2016. – С. 84–87.

АНОТАЦІЯ

Лещенко А. М. Експлікація християнського сакрального мистецтва: коеволюційно-резонансний контекст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2016.

У дослідженні обґрунтовується роль та значення релігійного символу у забезпеченні коеволюційної сутності християнського сакрального мистецтва. Розкриваються механізми екстраполяції християнських сакральних смислів, обґрунтовуються її основні принципи. Доводиться їх значення у забезпеченні коеволюційних процесів, які реалізуються під час сприйняття людиною творів християнського сакрального мистецтва шляхом її спрямування на добровільне прийняття християнського віровчення чи поглиблення віри та подальше входження в єдине теургічне поле трансцендентальної природи.

Визначається сутність релігійного резонансу як психічного стану людини, який є водночас результатом та умовою прийняття сакрального сенсу символічного художнього образу, що виникає у процесі сприйняття твору християнського сакрального мистецтва внаслідок синхронної взаємодії психічних механізмів інтеріоризації та екстраполяції. Обґрунтовано функціональність релігійного резонансу та його аксіологічний сенс.

Аналізується специфіка впливу творів сакрального мистецтва та їх синтезу на віруючих із точки зору функціональності його коеволюційно-резонансної природи. Обґрунтовується органічний зв'язок між коеволюційними процесами та резонансними явищами, де релігійний резонанс є функціонально спрямованим на забезпечення реалізації процесів пристосування людини до ідей християнської релігії через сприйняття творів сакрального мистецтва.

Ключові слова: коеволюція, резонанс, релігійний резонанс, християнське сакральне мистецтво, художня рецепція, екстраполяція, інтеріоризація.

АННОТАЦИЯ

Лещенко А. М. Экспликация христианского сакрального искусства: коэволюционно-резонансный контекст. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2016.

В исследовании обосновывается роль и значение религиозного символа в обеспечении коэволюционной сущности христианского сакрального искусства. Раскрываются механизмы экстраполяции христианских сакральных смыслов, обосновываются ее основные принципы. Доказывается их значение в обеспечении коэволюционных процессов, которые реализуются при восприятии человеком произведений христианского сакрального искусства путем его направления на добровольное принятие

христианского вероучения или углубления веры и последующее вхождение в единое теургической поле трансцендентальной природы.

Определяется сущность религиозного резонанса как психического состояния человека, который одновременно является результатом и условием принятия сакрального смысла символического художественного образа, возникающего в процессе восприятия произведения христианского сакрального искусства, в результате синхронного взаимодействия психических механизмов интериоризации и экстраполяции. Обоснованно функциональность религиозного резонанса и его аксиологический смысл.

Анализируется специфика влияния произведений сакрального искусства и их синтеза на верующих с точки зрения функциональности их коэволюционно-резонансной природы. Обосновывается органическая связь между коэволюционными процессами и резонансными явлениями, где религиозный резонанс функционально является направленным на обеспечение реализации процессов приспособления человека к идеям христианской религии через восприятие произведений сакрального искусства.

Ключевые слова: коэволюция, резонанс, религиозный резонанс, христианское сакральное искусство, художественная рецепция, экстраполяция, интериоризация.

SUMMARY

Leshchenko A. M. Explication of the Christian sacred art: of coevolutionary resonance context. - Manuscript.

Thesis for doctor of philosophy degree in specialization 09.00.11 – religious studies. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2016.

The research grounds the role and significance of the religious symbol in the co-evolutionary nature of the sacred art. The mechanisms of extrapolation of Christian sacred meanings and its basic principles are grounded. Their importance is proved in ensuring co-evolutionary processes taking place at the perception by a person works of the sacred art through its voluntary acceptance of Christian faith or strengthening of the faith and its further entry into unified theurgical space of the transcendental nature.

It is proved that co-evolutionary effect that manifests itself through formation of the perception by a believer a sacred image simultaneously with its identity with corresponding sacred prototype based on his psychological preference of attractive features, is ensured due to the religious resonance that together ensure the co-evolutionary resonance nature of the Christian sacred art functioning. The meaning of the religious resonance in the system «the author of the Christian sacred art work- the work of the Christian art- a person-recipient-the work of the Christian art» that, according to the theory of poly-model (poly-structural) resonance, is considered as an open inter-conceptual system in which resonance ties ensure communicative interaction among all its elements with the effect of evolutionary adjustment, mutual addition and simultaneous inclusion of the

mechanisms of its impact into universal structures of the real space. Also, it is proved that the function of the religious resonance is linked with goal setting, has global importance as is aimed not only at stabilization of public life activities of the humanity, care of the biosphere and noosphere environment, due to prevention of bifurcational occurrences, but also ensuring the trend for formation of the unified, according to P. Florenskiy, theurgical space.

The nature of the religious resonance is determined as a psychological state of a person that at the same time is the result and condition for perception of a sacred sense of a symbolic art image appearing in the perception process of psychic mechanisms of interiorization and extrapolation. The functionality of the religious resonance and its axiological sense is grounded.

The effect of the impact of sacred art works, their synthesis on believers as for functionality and their co-evolutionary resonance nature is determined. The organic connection between co-evolutionary processes and resonance phenomena is reasoned where the religious resonance is functionally aimed at ensuring religious processes of a person's adjustment to the ideas of Christian religion through perception of sacred art works.

Key words: co-evolution, resonance, religious resonance, the Christian sacred art, art reception, extrapolation, internalization.